

«НАРОДОПСИХОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРА» ОТ ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ

Изд. «Наука и изкуство», 1970, 157 стр.

В неголямата по размер книга на Пантелей Зарев са обособени две части: Народопсихология и литература, Аспекти на стила. Първата част представя българския литературен процес от преди Освобождението до края на Първата световна война в неговата характерна структура и типология. Потърсени са типичните и доминиращи прояви от гледна точка на народната психология — «и сегашната, и създаваната с векове, на която изкуството се опира, като показва трайни стилови предпочитания». Тази първа част на книгата възпроизвежда един «модел» на българския духовен живот и на литературата като част от него. При разглеждането му в «Панорамата на българската литература» моделът бе съчетан с богат и задълбочен обзор на нашето литературно развитие. Този обзор, без да бъде история от традиционен тип, изследва разволя и смяната на литературните явления, техните причинни връзки и зависимости, както и характерните стилови насоки и жанрови форми, в които всичко това е съществено от големите ни писатели. Така изследването на националния модел има в «Панорамата» свое определено и много необходимо предназначение: спестява прекомерната сложност, изяснява с един по-различен подход философско-мирогледната основа на литературата ни и убедително изтъква от голямото разнообразие на факти и аргументи онова, което е българският влог в световната литература. Очевидно Пантелей Зарев съзнава цялата важност на тези проблеми и иска настойчиво да привлече вниманието на критиката и на публиката върху тях. Затова сега извлича част от текста на «Панорамата», като го включва в специална книга за народопсихологията и нейните връзки с литературата. Пантелей Зарев поставя един изключително важен въпрос и е между първите, които се насочват към разработването на подобна тематика в последните години.

У нас рядко и частично е разглеждан въпросът за закономерностите на литературния процес във връзка с народната душевност, с националната психология на българина. Като не взимаме пред вид полемичните реплики или отделни изказвания на наши писа-

тели, броят на изследванията в тази насока остава твърде малък. Определен принос в народоведството остави Антон Страшимиров, който не изследва хладно и методично бележите на националната психология, а в артистично вдъхновение се съприкосновява с хората от народа и своите непосредствени общения отреагирва в спонтанни изводи и заключения. Не са малко Страшимировите грешки и увлечения, но много повече е живият материал, внезапните прозрения и изненадващо точните прониквания в душевността на «българския човек». Различен подход има Иван Хаджийски. Материалният бит, социалните форми, етнографията и после фолклорът — ето неговия правилан път за материалистическо опознаване и обясняване на народния характер. Но ранната смърт на Хаджийски му попречи да организира своите наблюдения в една народопсихология, която да е съобразена и систематизирана и във връзка с художественото творчество.

„Ведна развиваща се нация действителният, оттоворният живот на изкуството започва обикновено и с доброволно поданничество на народната психика. Така е било и у нас. Налагало се е да се самовглъбяваме и самоопознаваме, и то в борба и с насилника, и с нашето си покорство. Тези именно неизбежни и дълбоки предпоставки навеждат на мисълта за възможния «модел» на духовния живот и на литературата като съществена част от него.» Ето как Пантелей Зарев ясно разграничава своя подход на литературовед от по-общите народоведски позиции. Проучванията в областта на народната душевност не водят до сигурен резултат, ако не са ясно съобразени с всички предпоставки от класов, исторически и социален характер, а после и с всевъзможните етнически, географски, професионално-групови, индивидуално-психологически признаци, които раздробяват националния тип и го правят много трудно уловим като завършена нравствено-психологическа даденост. В чужбина много се работи върху тези актуални проблеми и вече няма да звучи като откритие, ако кажа, че сега сериозният писател не може да не бъде до известна степен и социолог. А развитието на съвременната българска литература убедително показва, че най-значителните и образни са такива, именно доколкото задълбочено разкриват националния характер, националната съдба. Разработването на тези въпроси има значе-

ние не само за теорията и критиката, а съвсем определено и за художествената практика. Но колкото са плодотворни изследванията в тази насока, толкова са съществени и опасностите от прекомерното разширяване на психологическия подход, увлеченията по тайните на «изконната народна психика». Преследвайки тези условия, Пантелей Зарев строго следва литературоведския подход към богатата тема за връзката и зависимостта на националната съдба и националния характер със специфичното развитие на българската литература, със самобитността на българския писател. Ето и изходната позиция — съотношението и взаимодействието между фолклора и личното творчество в конкретните български условия. Различните прояви на това съотношение ясно чертаят зависимостта на литературата, на духовния живот въобще от националната психология и националната съдба. «Ето защо националната самобитност на българския писател не може да търсим нито само във фолклора, нито само в неговите идеи, във величавата възхвала на новите граждански принципи. Тя, тази самобитност, произтича и от едното, и от другото, и най-вече от онова, което бихме могли да наречем по-широко и по-определено народна съдба. Това понятие, колкото и да е широко, не надхвърля границите на идеята за гражданско и класово развитие и на същността на «народопсихологията», на изконната българска психика. То ги включва. Народната съдба става съдба и на литературата ни. Тя влияе върху нейната самобитност — и с идеята за историческо движение, и с безкрайно сложната гама на живото народно битие.» Оттук вече убедително следват изводите за основните характерни типове поетическо мислене и за водещите теми в българската литература. Общността на национален характер и национална съдба силно се изживява в онова типично българско трагично-героично възвеличаване на родното и всичко свързано с него: домашното огнище, майката, родната реч, героите ни. На основата, която Пантелей Зарев предлага, извеждането на общи мотиви от Ботев до Теодор Траянов, от Раковски и Чинтулов до Яворов, Дебелянов и Лилиев не се възприема като предпоставена теза, а като надеждна основа за задълбочено изследване на националната поетика. Познаваме добрите възможности, които предлага този подход — Минко Николов успя да определи облика и мястото на Антон Страшимиров, като изхождаше от характерологията, психологията и социологията на българската интелигенция, от връзките ѝ с националния характер и националната съдба. Едва ли има по-плодотворен начин, по който би могла вярно да бъде представена сложната и противоречива личност на Антон Страшимиров.

В главите, които Пантелей Зарев посвещава на националната съдба, националния характер, после на тяхното единство, отра-

зено в литературата ни, няма опити и хипотези, а само точни и категорични изводи, ясни обобщения. Ако все пак искаме да подчертаем кое определя най-голямата стойност на тези страници, това е стабилната основа, на която са поставени големи въпроси на българската литературна наука. Ето защо, ще повтора — тези страници тежат още повече, когато в мисълта си ги обединим с едно изследване, каквото е «Панорама на българската литература».

Втората част от книгата е посветена на проблемите на стила. Отправна точка в нея е разглеждането на стила като индивидуално-духовна изjava. Именно духовното съдържание определя «материалното», което само по себе си се подлага на изследване чрез количествен анализ, чрез различните формални методи. «Има нещо повече в творбата, което в духовен и сюжетно-композиционен ред също е структура и съвсем не се изчерпва с езика и «почерка». А то, това повече също като единство е целенасочено и също носи белезите на стил.» На тази мисъл Пантелей Зарев подчинява естетическата и психологическата характеристика на стила. В проникновеното и значително изкуство личността на художника има особено значение. Проявява се във всички компоненти на творбата — в предметно-образния изобразителен ред, в сюжетно-композиционния, в смисловия. Тук се очертава и съотношението текст — контекст. Като изследва динамизма на това съотношение, авторът определя и трудно доловимите граници и връзки между почерк, личен текст, стил. Ето надеждния път за убедително обяснение на онази магическа сила на големия творец, благодарение на която той твори една «друга» действителност, променя нашите идеи и чувства, поставя начало на нови истини. Така естествено се стига до мисълта, че стилът е не само формата, а и съдържанието, цялостната структурна същност на художественото творчество. Стилът намира едни от своите най-главни източници в индивидуалното светоусещане и съзерцание на художника, в неговите лични контакти с времето като историчност и живота като протичаща истинност. Като включва езика и композицията, с тях стилът не се изчерпва. Той е по-широка категория, която има не обективно-предметна, а психологическа определена. Във връзка с това авторът прави изводи за определящата важност на личната морална идея, на личната социална идея, на личното светоотношение. И те са, които дават винаги оригинален, артистично привлекателен израз на познатието за обективния свят, осъществявано чрез изкуството. Така авторът ни извежда на сигурен път за обясняване на редица съществени въпроси, които едно консервативно и догматично съзнание би деформирало или премълчало. Това са въпросите за значението на онова духовно начало, което преработва обективния материал така, че в творбата винаги се запазва нещо съществено от лич-

ността на художника, от нейната неповторима природа. Без това духовно начало не е възможно цялостно да се обясни изкуството и всички онези съществени разлики между писатели, които определено принадлежат на един и същ свят, но се разграничават по личното си светоотношение, по индивидуалното възприемане на света. Силно впечатление прави колко Пантелей Зарев е категоричен и последователен в своя метод. Като се спира на стила във всички негови реализации, авторът нито за момент не се ограничава само в езиково предметно-изобразителното, а последователно въвежда в анализа пълната смислова страна на творбата — общо хуманната, етичната, идейната. Това е един плодотворен подход, с помощта на който могат да се разкрият изгледите за стилно разнообразие в съвременната литература, богатите възможности за изява на индивидуално-специфични художествени идеи при социалистическия реализъм. Нашите големи писатели и днес, и в миналото изобразяваха освен характера на епохата още и най-съществените черти на българската нация. Най-значителните ни творци на литературата отразяваха различни типове духовна същност и всеки от тях по свой начин преживяваше нашата национална съдба. И като бяха изтъкнати личности, винаги търсещи опора в своята гражданственост и в народния живот, те съумяха за невероятно кратко време да прескочат от средновековния шрифт на старата ни книжница до напрегнатата графичност на модерната поезия, от «Мати Болгария» до «Но аз не зная как да те зова — разбойница ли, майка ли, родина ли?»

«Подценяват световното значение на българската литература само онези, у които е угаснала чувствителността към духовната ни оригиналност, към етично-емоционалните ни черти. Онези, които все оперират с идеята за закъснялото ни развитие, все говорят за «трагичната ни съдба», за назаднаост и провинциализъм, а не виждат бързото намиране на съзвучия с времето и нашето, българското разрешаване на големите културни и художествени въпроси. И нещо повече, не виждат изпреварването на другите чрез съпреживяване и на тяхната драма.» Тези редове ни напомнят горчивината и афектираността, с които преди шест години един друг литературовед — Тончо Жечев — писа за националното своеобразие на литературата ни. Дали тогава омаловажихме някои постановки, защото ни се сториха пресилени или просто защото за някои от поставените проблеми не бяхме подготвени да мислим.

Книгата на Пантелей Зарев «Народопсихология и литература» поставя въпроси, които дълго време са премълчавани или само частично са засягани. Наистина, те са трудни и многостранни, но са и много скъпи на съзнанието на всеки, който по един или друг начин се чувства свързан с проблемите на българската литература. Да ги пре-

небрегваме или заобикаляме можем да си позволим най-малко днес, когато сме изправени пред изключителната сложност на съвременния литературен процес и на съвременните идейни борби.

Красимира Попова

«ЛИЧНОСТИ И СЪДБИ» от ЗДРАВКО ПЕТРОВ

Издателство «Български писател»,
1970, 318 стр.

Още с появяването си Здравко Петров се оказва между спорните явления. В очите на онези, срещу които той шеше да мата непрекъснато стрели, критикът изглеждаше неприличен, несходен с тях. Естествено е, че поради яростта им те и до днес не понасят многоцветното му перо. Противниците му инстинктивно доловиха, че им предстои «борба» с едно дарование, което владее тънките оръжия на полемиката, но което вместо злъч ще сипе повече артистични оценки, щедро ще им противопоставя своята принадлежност към «света от вчера», ще се любува на миналите събития повече, отколкото на съвременните.

Като критик Здравко Петров е представител на една традиция, която за съжаление не е типично българско явление, а е привнесена отвън, от чужди култури и извори, появила се е благодарение влиянието на литературите, дължи се на техните връзки и на взаимоотношенията, които познават само литературните умове. Той премного «робува» на «забравеното изкуство», непрекъснато доказва своето мъченичество при допира с литературта и е премного горд от това, че може да се чувства истински пълноценен и свободен, когато навлезе в нейния свят. Неговата дарба му позволява да намери неподражаемо съприкосновение с герои и образи, той чувства пълно духовно сродство с обитателите на таванските етажи на високите сгради, с литературната бохема и ето кое поражда неговото истинско опиянение.

Това, че той може да разбере даден автор, да почувства неговите творчески подбуди, подсилва критическото му самочувствие. В портрета за Димчо Дебелянов от новата си книга «Личности и съдби» Здравко Петров пише: «За санчопансовците в критиката знаменитият герой на Якобсен е само някакъв безпочвен мечтател. Подобни учени клири на критиката са толкова плоски в своите рационалистични измерения, че не могат да се насладят на поезията на мечтата, която има съответни превъплъщения в разните народи, раси, географски меридиани.» Представям си